

**НЕГАТИВНІ ФАКТОРИ МІКРОСЕРЕДОВИЩА ЯК
ДЕТЕРМІНАНТА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ СТУДЕНТІВ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І ТА ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ**

Чинники, які породжують злочинність в суспільстві, загалом визначають і протиправну поведінку неповнолітніх. Так, на кінець минулого року у підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 14 тис. 213 дітей. Із них 3 тис. 268 осіб становлять студенти підліткового віку навчальних закладів І та ІІ рівнів акредитації. За минулий рік неповнолітніми або за їх участю скоєно 14 238 злочинів. Найпоширенішими залишаються крадіжки, тобто майнові злочини, які складають майже 66 % усіх злочинів, скоєних підлітками. Беручи до уваги низку державних документів, як Законів України так підзаконних нормативно-правових актів, а саме: «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про затвердження Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 року», «Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки», «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року», зростає значимість дослідження проблем протиправної поведінки підлітків, зокрема неповнолітніх студентів навчальних закладів І та ІІ рівнів акредитації [10, с. 24].

Вивчення впливу соціальних факторів на виникнення протиправної поведінки неповнолітніх має як наукове, так і прикладне значення, тому що служить основою для вдосконалення системи запобігання та протидії зростанню і поширенню злочинності неповнолітніх в суспільстві.

Актуальність даної статті обумовлюється тим, що проблеми управління профілактикою злочинності неповнолітніх студентів вищих навчальних закладів І та ІІ рівнів акредитації, заходи і способи, які перешкоджають та обмежують антисуспільні прояви серед цієї категорії неповнолітніх, вивчені недостатньою мірою та підлягають регулюванню, нейтралізації і усуненню.

Методологічною основою даної публікації стали сучасні психолого-педагогічні дослідження протиправної поведінки неповнолітніх А. Д. Глотчкіна, Н. С. Гук, К. С. Лебединської, В. М. Оржихівської, О. В. Пирожкова, В. М. Синьова та ін.), праці як провідних вітчизняних кримінологів, соціологів, психологів, юристів, так і науковців близького зарубіжжя: О. М. Джужи, Н. П. Дубініна, А. П. Закалюка, Н. Ф. Кузнецової, Г. М. Міньковського та ін.

Метою статті є дослідження природи сукупності факторів, що впливають на злочинну поведінку неповнолітніх та визначення основних напрямів попередження негативного формування особистості неповнолітніх.

Підліток як особистість формується під впливом всієї сукупності суспільних стосунків. Суспільні умови, вплив зовнішнього середовища зумовлюється внутрішнім світом підлітка, його психікою і вибором того або іншого виду поведінки. Тому на формування особистості та на її образ поведінки істотний вплив роблять психологічні і вікові особливості.

Психологічний термін «підліток» широко використовується в повсякденному спілкуванні поряд з такими термінами як «дитина» та «неповнолітній».

«Дитина» – людина жіночої чи чоловічої статі в період дитинства (з моменту народження по досягненню дитиною молодшого шкільного віку).

«Підліток» – юнак чи дівчина в перехідному періоді від дитинства до підліткового віку. **«Неповнолітній»** – особа, яка не досягла віку, з досягненням якого, згідно з законодавчими нормами, настає повна цивільна дієздатність. При цьому виникають також інші додаткові права та обов'язки (неповнолітні в особливих випадках можуть ставати дієздатними при вступі в шлюб або при наявності особливих обставин з встановленого законом віку, проте, зазвичай без права голосувати, усиновляти і опікати дітей).

Підлітковий вік – це найбільш складний та бурхливий період у формуванні особистості дитини, який характеризується глибоким змістом зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку. Це насамперед пов'язано з фізіологічною перебудовою організму, зміною становища дитини у відносинах з дорослими, однолітками та друзями, а також з високим розвитком пізнавальних процесів. Негативні процеси в найближчому соціальному оточенні підлітка часто провокують різноманітні відхилення в її поведінці, характері дитини.

Сьогодні в літературі можна знайти різні точки зору щодо розуміння підліткового періоду. Сучасна наука визначає підлітковий вік в залежності від країни (регіону проживання) і культурно-національних особливостей, а також статі (від 12–14 до 15–17 років).

Українські психологи умовно розділяють підлітковий вік на три періоди:

- Молодший підлітковий (від 10–13 років);
- Середній підлітковий (від 14–15 років);
- Старший підлітковий (від 16–18 років).

Мікросередовище – найближче оточення підлітка (родина, друзі, компанії, дозвілля), місце його проживання та проведення вільного часу.

У віці від 13–18 років особливу роль в механізмі формування особистості неповнолітнього має мікросередовище, яке як позитивно, так і негативно впливає на процес формування особистості. Так, перевага певних форм дозвілля неповнолітніх частіше залежить не від власного

бажання, а від вибору товаришів.

Мікросередовище здатне формувати погляди та оціночні стереотипи, в тому числі аморального та протиправного характеру. Антисуспільні погляди, навички, звички, потреби та інтереси складаються в результаті несприятливих умов життя та виховання, під впливом негативних факторів мікросередовища, безпосереднього соціального оточення особи, умов життя та виховання.

Визначальну роль виникнення у підлітків особових дефектів відіграють несприятлива атмосфера сім'ї, надмірний нагляд з боку батьків та жорсткий контроль. А в деяких випадках і відсутність цього контролю може негативно вплинути на процес формування особистості. Науковці розглядають родинне неблагополуччя як одну з основних причин, що визначає як стан, так і динаміку.

У багатьох сім'ях неповнолітніх батьки негативно впливали на своїх дітей, показуючи їм поганий приклад, раннє привчання до куріння та пияцтва, сварок, бійки, застосовували фізичне покарання дітей. Більшість з таких сімей мають низький рівень матеріального добробуту [4, с. 39–67].

З огляду на це слід зауважити, що суперечливим є той факт, що у поганих батьків погані діти, що типові несприятливі умови породжують типові недоліки і у дитини. Досить часто у батьків, які вживають алкогольні напої, і дорослі діти не вживають алкоголь, а у батьків-грубіянів зростають ввічливі та тактичні діти та ін. Неповнолітні, як правило, сприймають та засвоюють негативні зовнішні чинники мікросередовища. Але вони можуть і не сприймати їх, а можуть просто з ними боротися.

Дуже часто батьки шукають причини цієї проблеми будь-де (невлаштованість суспільства, погані друзі, погані вчителі), забуваючи при цьому, що сім'я є найважливішим чинником формування особистості дитини. В даний час багато сімей з різних причин не виконують своїх виховних функцій, що прямо або побічно сприяє формуванню у дітей аморальних і протиправних орієнтацій.

Вплив родини зменшується в процесі дорослішання, але ніколи не припиняється. Родину слід розглядати як певну самоорганізовану систему, в якій кожен має своє призначення і виконує свої функції для збереження загальної стабільності.

Але при висвітленні цих проблем дуже рідко досліджуються особливості впливу факторів сімейного неблагополуччя на криміналізацію неповнолітніх в залежності від їх статі. А така різниця існує і обумовлюється вона фізіологічними та психологічними особливостями дівчат та хлопчиків. Л. М. Тимошенко зазначає, що для дівчат сім'я має значно більше значення, ніж для хлопчиків. На відміну від хлопчиків, дівчата в більшій мірі дотримуються сімейних традицій і знаходяться під великим впливом матері. Тому сімейне неблагополуччя являється основною причиною, що визначає стан і динаміку злочинної поведінки неповнолітніх [3, с. 144].

Соціально-економічна та політична нестабільність, моральна криза в суспільстві підсилює негативні тенденції в розвитку шлюбно-родинних стосунків. Протягом останніх років спостерігається збільшення неповних сімей за рахунок розлучень, позашлюбної народжуваності і вдівства, сімей з вітчимами, так звана реструктурована родина.

При цьому різні комплекси негативно впливають на неповнолітніх: знижується рівень і інтенсивність позиції у вихованні, навчанні, створюється напружена атмосфера усередині і довкола сім'ї, легковажність та аморальність поведінки одного з батьків, погіршення матеріально-побутових можливостей сім'ї.

Як зазначив Н. І. Ветров, що неповнолітні, які схильні до скоєння правопорушення, виховувалися в неповній або такій, що розпалася, сім'ї. Душевна травма, нанесена покинутій дитині, залишає незгладимий відбиток на все життя. У 94 % випадків неповнолітні злочинці залишаються з матерями. Нерідкі випадки, коли факт розлучення стає для матері наслідком її аморальної поведінки (нових випадкових зв'язків інтимного характеру) і способу життя, що згубно впливає на формування дівчат [4, с. 39–67].

Антисоціальна поведінка неповнолітнього, таким чином взаємообумовлена впливом чинників в першу чергу зовнішнього соціального середовища (особливо мікросередовища), а також індивідуальними особливостями підлітка, які обумовлюють його індивідуальну реакцію на різні життєві невдачі. Здійснюючи аморальні і протиправні вчинки, вони прагнуть всіляко виправдати їх. В той же час чітко формується позиція схвалення, розуміння, заперечення і повного ігнорування власної відповідальності за аморальну поведінку. Очевидно, що такі негативні чинники сприяють психічній і соціальній дезадаптації особи. Важливим аспектом виховання неповнолітніх є формування у них належної правосвідомості і правової культури.

Другою складовою мікросередовища є найближче побутове оточення. Це друзі, знайомі, сусіди, компанії, неформальні малі групи, з якими діти постійно та безпосередньо контактують.

Причому для неповнолітніх з проблемних сімей школа та колектив ПТУ мають особливе значення, оскільки для них освіта і навчання є одним із основних чинників соціалізації особи. Найпоширенішими віковими страхами та переживаннями є втрата авторитету серед однолітків. Несприятливе положення в колективі є однією з головних причин незацікавленості підлітка по відношенню до навчального процесу.

Друзі відіграють в житті кожної дитини особливу роль, і характер стосунків з ними також становить важливий чинник, який дає змогу почуватися щасливою. Друзі є головним джерелом важливої, життєво необхідної інформації. Причому отримані від друзів знання часто користуються більшою довірою, ніж отримані від дорослих [8, с. 23–49].

У неформальне спілкування з друзями виносяться ті проблеми, які з

тих чи інших причин не обговорюються в школі, сім'ї. Підлітки, які переживають гостру потребу самовираження, частіше всього спілкуються з старшими людьми, найбільш близькими їм за поглядами, звичками, потребами та інтересами. Лише в спілкуванні з ними вони можуть усвідомлювати власну індивідуальність. Разом з такими друзями діти «переживають» природні підліткові страхи та специфічні вікові переживання.

На протиправну поведінку деколи значно впливають їх однолітки та старші друзі, які за плечима мають кримінальне минуле, та приятелі з неблагополучних сімей з низьким освітнім і культурним рівнем. Зазвичай такі неповнолітні об'єднуються один з одним за місцем проживання з метою спільного проведення дозвілля. Часто проведення дозвілля набуває шкідливих форм (спільні випивки, куріння, вживання наркотичних засобів).

Негативне мікросередовище поступово підсилює свій вплив на неповнолітніх і значно послабляє дію позитивного мікросередовища. Тривале перебування в асоціальних групах, негативний вплив її членів один на одного веде до того, що надалі багато учасників цих груп вчиняють злочини. Більшість таких груп з початку виникали для спільного проведення часу. Широка поширеність неформальних груп в середовищі дітей-підлітків викликається, перш за все, віковою особливістю.

За статистикою 43,9 % неповнолітніх злочинниць проводять на вулиці велику частину свого життя. Основними причинами, через які неповнолітні стали членами неформальних груп:

- пияцтво, сварки і бійки батьків;
- нерозуміння з боку батьків;
- конфлікти з вчителями, однолітками в школі;
- до складу неформальної групи втягнули друзі;
- у групі знайшли підтримку і розуміння та свободу;
- входити до складу групи було престижно [7, с. 185–189].

Серед багаточисельних соціально негативних явищ мікросередовища слід виділити: безробіття, пияцтво, наркоманію, токсикоманію, дитячу проституцію, порнографію, статеві збочення.

Пияцтво серед неповнолітніх є серйозною небезпекою для всього суспільства. Однією з актуальних проблем є пропаганда вживання слабоалкогольних напоїв, зокрема пива. Засобами масової інформації вселяється ідея проведення веселого дозвілля з вживанням слабоалкогольних напоїв, і лише малопомітне попередження на фоні реклами звертає увагу на можливу шкоду для здоров'я. При цьому, як відзначають багато фахівців, пивний алкоголізм розвивається швидше, ніж алкоголізм на ґрунті вживання міцних спиртних напоїв [1, с. 40].

Зараз в кожному місті чи селі можна легко придбати пиво і інші «слабоалкогольні напої» в кіосках біля шкіл, гімназій та дитячих гуртків.

Тому підвищену увагу варто звернути і на зовнішню рекламу, яка більше доступна дітям і підліткам, так як вони ходять вулицями щодня, а телевізор дивляться менше, віддаючи перевагу комп'ютеру. Таким чином, реклама формує у підлітків стереотипи: успіх неможливий без пива, без цього напою не можна відпочити і зустрітися з друзями [6, с. 254–301].

Ще одне явище, яке сьогодні безпосередньо пов'язане зі злочинністю неповнолітніх, – наркоманія. Основними причинами поширення наркоманії серед неповнолітніх можемо відзначити наступне: легкий доступ до наркотиків, бездоглядність з боку батьків, недостатня робота з боку адміністрації загальноосвітніх установ, недостатня робота з боку міліції і інші соціальні причини. У зв'язку з цим необхідно оптимізувати діяльність всіх суб'єктів, здійснюючу профілактику і боротьбу зі злочинністю, орієнтованих на виявлення і припинення незаконного звороту наркотичних і психотропних речовин [5, с. 14–15].

Поширення наркоманії серед учнів кримінологи пов'язують з бездуховністю серед молоді, невмінням організувати свій вільний час, знайти місце в житті, впоратися з емоційними стресами, проблемами у вихованні і неготовністю до боротьби з труднощами, неробством, невмінням і небажанням зайняти себе корисною справою. Наркоманія особливо впливає на центральну нервову систему, викликаючи різні порушення нормального функціонування, аж до важких психічних розладів.

Наркоманія приводить до глибокого виснаження фізичних і психологічних функцій неповнолітніх. Окрім непоправної шкоди здоров'ю, суспільна небезпека наркоманії підвищується за рахунок того, що вона штовхає неповнолітніх, залежних від наркотиків, на здійснення різних кримінальних діянь.

Окрім наркотичних засобів, широке поширення, особливо серед молоді, отримали токсичні речовини і засоби побутової хімії (ацетон, лаки, бензин, клей та інші), які доступні не лише дорослим, але і дітям. Тому токсикомани в середньому значно молодше за наркоманів.

В цій ситуації дуже важко сподіватися тільки на соціальну відповідальність і совість підприємців, які торгують легко доступними та дешевими засобами практично в будь-якому магазині та кіосках.

З огляду на це, слід, на нашу думку, зауважити про наступне. Сьогодні головною причиною поширення наркоманії серед неповнолітніх є відсутність належного контролю за поширенням наркотичних засобів та їх легка доступність. Тому не дивно, що діти приносять наркотики до школи, на вечірки і пригощають ними один одного.

Так, наприклад, частка учнівської молоді 15–16 років, яка вживала наркотичні речовини, становила 14 %.

За статистичними даними 2012 року досить високі показники вживання тютюну (26 %), алкоголю (76,6 %) та наркотичних речовин (10 %) неповнолітніми.

Проаналізувавши основні причини і умови злочинності неповнолітніх, можна констатувати, що подальша криміногенна обстановка залежатиме від комплексів превентивних заходів, вживаних як правоохоронними органами, і іншими суб'єктами профілактики.

Відомо, що вплив мікросередовища доповнює дія навчально-виховного процесу освітніх установ, в середовищі якого перебуває практично кожен неповнолітній. Беручи до уваги наказ МОН «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти, молоді та спорту щодо профілактики правопорушень серед дітей та учнівської молоді на період до 2015 року», пріоритетними напрямками в роботі навчальних закладів із означеної проблеми стали [2, с. 116]:

- упровадження просвітницької діяльності, спрямованої на формування негативного ставлення до протиправних діянь, проведення тижнів правових знань;
- використання інтерактивних педагогічних технологій та нових педагогічних комунікацій між усіма учасниками навчально-виховного процесу, зокрема моделювання життєвих ситуацій, суспільних процесів та процедур, дискусії у виховній роботі з підлітками;
- впровадження студентського самоврядування в початково-виховний процес вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації;
- організація психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості підлітка у навчальних закладах;
- вжиття заходів, спрямованих на підвищення моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя;
- запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості;
- створення мережі індивідуальних, групових, колективних форм організації дозвілля студентів у позааудиторний час;
- перетворення освітнього середовища навчальних закладів на зразок демократичного правового простору та позитивного мікроклімату тощо [10, с. 24].

Перспективи подальшого дослідження даної теми обумовлюються насамперед дослідженням основних чинників проявів протиправних відхилень у поведінці неповнолітніх, серед яких головне – це безпосередній вплив мікросередовища: родини, знайомих, однолітків, взаємозв'язків, у які залучена, системи виховання і навчання, засобів комунікації тощо. Нині наше суспільство характеризується послабленням і суперечливістю культурних цінностей, норм, соціальних зв'язків, а тому перш за все необхідно створити умови для нормального і повноцінного розвитку сім'ї в якій виховується дитина, необхідно реформувати систему освіти у такому напрямі, який давав би кожній дитині можливість само реалізуватися у будь-якій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голландс С. Губит детей не пиво? / С. Голландс. – Аргументы и факты в Украине. – К., 2009. – № 40.
2. Главник О. П. Як допомогти дітям і молоді у збереженні психічного здоров'я / О. П. Главник. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2008. – 116 с.
3. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2009 року. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді. – 144 с.
4. Кондусов А. П. Теоретические проблемы предупреждения правонарушений несовершеннолетних. / А. П. Кондусов, В. В. Труфанов, С. Ф. Миллюков. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 39–67.
5. Голіна В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: Досвід конкретно-соціологічного дослідження / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов. – Х., 2006. – С. 14–17.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2. – С. 254–301.
7. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А. П. Закалюк. – М., 1986. – С. 185–189.
8. Тузов А. П. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних / А. П. Тузов, Г. М. Миньковский. – К., 1987. – С. 23–49.
9. Стан правопорядку в Україні. Основні результати діяльності органів внутрішніх справ у 2003 році // Аналітичні матеріали. – К. : Вид. НАВСУ, 2004. – 31 с.
10. Болотіна Н. Б. Соціальне право України: окремі теоретичні проблеми, формування і розвиток / Н. Б. Болотіна. – К. : Право України. – 2000. – № 5. – С. 24.